

қымыздың ұлттық танымымен тығыз байланысты, енталді сана-сезімімен орайлас «шешендік» қай кезде болмасын, ең алдымен, адамның интеллектуалдық сипатын танытатын концепт.

1. Уотсон Дж. Геология и человек. –Л.: Недра, 1986.-185 с.

2. Сеченов И.М. Психологические этюды.-СПб., 1873.-225 с.

3. Қосымова Г. Қазақ шешендік өнерінің негіздері (Оқу құралы). –Алматы, «Білім», 2003.-260 бет.

4. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1.-М.: Педагогика, 1980.-232 с.

5. Негимов С. Шешендік өнер. -Алматы: Ана тілі, 1997. 208 бет.

6. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.-Алматы, 2008.

Рахимова Айна

Интеллектуальные особенности человека: ораторское искусство

В статье рассматриваются интеллектуальные особенности человека, которые выражаются в концепте «шешендік сөздер»

Rakhimova Aina

Intellectual features of the human: Oratory

The article deals with the intellectual qualities of a person, which are expressed in the concept of "oratory"

Г. Рысбаева,

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің профессоры, ф.ғ.к.

«КӨК БӨРІ» ЖӘНЕ «АЮ» ТОТЕМІНЕ ҚАТЫСТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Бүгінгі таңда республикамызда тәуелсіздікті нығайтуды дамыту мен мемлекеттің өркениетті елдер санатына қадам басуы жағдайында ұлттық, рухани-адамгершілік және материалдық құндылықтардың негізін зерделеу, оларды тиімді жүзеге асыру мәселелері ерекше көкейкестілікке ие болып отыр. Ал – бұл болса, мәдениет салаларын дамытуды, оның қалыптасып дамуындағы жетістіктер мен озық дәстүрлерді, халық тәжірибесін болашақ ұрпаққа жеткізуді қажет етеді.

Этностық дүниетаным мен салт-дәстүрге, наным-сенімдерге қатысты байырғы лексикадан қалыптасқан культтік фразеологизмдер сөз жоқ, халықтың рухани өмірін бейнелейді. Ертеде адамдар ру, қауым, тайпа болып өмір сүріп, өздері тұратын жерлерде кездескен жан-жануарға сыйынып, жан-жануарлар, аң-құс, құрт-құмырсқа, жылан тотемдерін тудырған. Осыларды киелі санаған адамдар оларды культке айналдырып, неге киелі екендігі туралы толып жатқан миф, аңыздар тудырған. Тотемдік түсініктер тек аңыз, ертегілерде ғана сақталмаған. Олардың кейбір жақтарын тіліміздегі жан-жануарларға, құстарға, төрт түлік малға байланысты қалыптасқан фразеологизм-

дер мен мақал-мәтелдерден, қанатты сөздерден, культтік лексемалардан айқын байқауға болады.

Түркі тілдес халықтардың жан-жануарлар тотемі: көк бөрі (қасқыр), аю, бұғы, арқар, ит сияқты; төрт түлік малға, аққу, қарға, қаршыға, құмай, бүркіт, үкі, т.б. көптеген құстар тотеміне, жылан, айдаһарға және басқа да жансыз заттарға табынған. Якуттардың арасында ең жиі кездесетін тотем – бүркіт, аққу және құзғын; телеуттерде – бүркіт; алтайлықтарда – аю; хакастарда – бүркіт; тувалықтарда – аққу мен бүркіт; тофаларда – балық, құзғын, бүркіт, аққу, шағала. Қарға түркі халықтарында хакастарда, туваларда, якуттарда, сахаларда киелі деп саналған. Якуттарда сахалар қарға тотем болумен қатар «жаһан құсы» дейтін ұғым болған.

Осы тұрғыда біздің қарастыратынымыз түркі тілдес халықтардың жан-жануарлар тотемі, соның ішінде көк бөрі (қасқыр) тотемі мен аю тотеміне қатысты фразеологизмдердің дүниетанымдық сипаты.

Көк бөрі (қасқыр) тотемі. «Біздің таңбамыз береке болсын, ұранымыз көк бөрі болсын!» сөйлемінде «таңбамыз береке болсын»

сөз тіркесі арқылы түркі халықтары әуел бастан-ақ, ынтымаққа, бірлікке, достыққа құштар халық екенін танытқан. «*Ұранымыз көк бөрі болсын!*» сөз тіркесі арқылы көк бөрідей қайратты, қайсар, батыл болуға шақыратындығы, оны ұран дәрежесіне дейін көтерілуімен байланысты түсіндіруге болады.

Көк бөрінің бейнесі қазақ туларына салынып келген. Бұл көк түркілердің «*бөрілі байрақ*» туының тікелей жалғасы іспетті. Мұны Сүйінбай ақынның мына өлең жолдарынан көруімізге болады:

«Бөрі басы ұраным,
Бөрілі менің байрағым.
Бөрілі байрақ көтерсе,
Қозып кетер қайдағым».

Оғыз қағанды жеңістен жеңіске бастайтын көк бурыл, көк жал бөрі. Оғыз қаған өзіне бағынбаған елдерге қарсы жорыққа аттанар алдында қарамағындағы бектері мен ел-жұртына: «Мен сендерге болдым қаған, Алындар жақ пен қалқан, Таңба бізге болсын береке. *«Көк бөрі болсын ұран»* [1,10 б.], – деп жұртқа жарлық таратады. Осындағы *«Көк бөрі болсын ұран»* деген тіркесте үлкен дүниетанымдық мән бары байқалады. Өйткені мұндағы ұран дәрежесіне дейін көтерілген сол көк бөрі тым әрідегі көне дәуірлерден бері қарай көптеген түркі тілдес халықтарда аса қадір тұтылып табынатын киелі де қасиетті аң саналып келген. Ал, енді «Ер Тарғын» жырындағы Тарғын батыр да осы дәстүрге орай жауға тигенде *«Ай бетінен кіріп, Күн бетінен шығатын көк бөрі»* болып кейіптелсе, Қамбар батырдың ерлігі *«жалақтаған аш бөрі»* сипатында беріледі. Осы ерекшелік қырғыз жырларына да тән. Тіпті, қырғыздың әйгілі «Манасындағы» Манас батыр *«қара шағыр қабыланы мен көсеу құйрық көк арыстаннан тыс, арқасында қара көк жалы бар, жолына нұр төгілген»* бала:

*Арқасында баланың,
Қара көк жалы көрінді.
Қара шағыр қабыланы,
Қапталында шабынды.
Көсеу құйрық көк арыстан
Оң жағында қабынды.
Нұр төгіліп жолына
Бөрі ойлаған баланың*

Манас деп аты табылды [2,19 б.] - деп суреттелген.

Сондықтан, «*Бөрі*» бейнесі түркі дүниесін кеңінен танытады, Ата-бабаларымыздың танымында көк бөрі – көк Тәңірінің нұры, же-

ңімпаздықтың символы, батырлықтың, ерліктің тұлғасы ретінде көрінеді.

Көк бөріге (қасқырға) байланысты мақал-мәтелдер де, діни наным-сенімдер де, ырымдар да түркі халықтарының арасында кездеседі. *«Қойдың иесі болса, бөрінің тәңірі бар» немесе «Иттің иесі болса, бөрінің тәңірі бар»* деген мақал қырғыз халқында: *«Малдың иесі болса, бөрінің тәңірі бар»*, ал орыс халқында *«У собаки есть хозяин, а у волка есть бог»* деген түрде беріледі. Бөрі – Тәңірдің иті, сондықтан да ел арасында қоралы қойға қасқыр шапса, *«Көк бөрінің аузы тиді, көк тәңірі қолдайды, мал өсіп, жаман болады»* деп жорыған. Қазақ халқы *«Елді жерде ұры бар, таулы жерде бөрі бар»*, *«Бөрі қыр асқанша»*, *«Далада бөрі ұлыса, үйдегі иттің іші ашиды»* деп бөріні даламен, тау-таспен байланыстырады. Ал, араб мақалында *«Ит үрсе қалма, елге апарар, бөрі ұлыса барма, шөлге апарар»* деп келеді. Бөрінің ұлығанын жаман ырым санап, бармау керектігін айтады. Монғолия қазақтары қасқырды көп атып, күшігін алуды жаман ырымға санап, олай етуге шек қояды. *«Қасқыр қайтсе бір соқпай кетпейді»* – деп қорқады [3,68 б.]. *«Қасқырдың жесе де аузы қан, Жемесе де аузы қан»* (атыңды арсыздықтан алыс ұста, оны бір былғап алсаң тазарту қиын деген мағынада) өзбекше *«Бурининг еса хам оғзи қон, Емаса хам оғзи қон»* деген мақал екі тілде де ұқсас бейнелі көрністері суреттеледі.

Қасқыр тотемінің екі аты болған, біріншісі – көк бөрі, тарихи дәстүр бойынша құрметтеу, яғни тотемдік тұрғыдан қарау, екіншісі – малдың жауы, жыртқыш аң ретінде көру. Қасқырды ерте дәуірден бастап тотем тұтқандар қазақтардың ата-бабалары ғұндар. Ғұн шеберлері көркемдеген тағы бір ерекше бейне алтыннан жасалған мүсін, бабасына арналған, бөрінің алтын басы, екеуі де табынатын сурет. Бабасын еске түсіргенде ғұн көкке қарап, осы алтын мүсінге бас иіп отырған. Түркілердің бір тайпасының аты – Ашина-Ачино, *«асыл текті қасқыр»* деген сөзден шыққан [4,23 б.]. Әуелгі шығу мәні *«асыл текті қасқыр»* деген сөзден алынса керек. Ашина жөнінде мынадай бір аңызда: Ашина ұрпағы о баста жаугершілік дәуірінде жұртта қалған баланы қасқыр асырап алып (көне монғол тілінде шина – қасқыр), содан тараған ұрпақ түркілер болып саналады екен. Ата-бабасын қасқырдан таратын тек түркілер ғана емес, римдіктер де өз-

дерін «қасқырдың ұрпағымыз» деп есептейді. Түркі қағанаты кезінде түріктердің арғы аталары көк бөрі болған деген сенім осыдан туындаса керек.

Қасқырды тек қазақтарда ғана емес қырғыздарда, өзбектерде, түркімендерде, татарларда да қасқырды киелі санап, атын тура атамаған, мәселен, қазақтар оны «ұзын құлақ» «тік құлақ», «ұлыма», «көкжал», «ит-күс» десе, өзбектер «иткуш» (ит-күс) деген ауыспалы мағынаны қолданса, түрікмендерде «ады жітен» (аты жоқ), месдан ит (дала иті) деген эвфемизмді қолданған. Қазақтар тіпті осы күнге дейін қасқырдың атын атамайды. Малшылар «қасқыр» десек тістері қышып, малға шабады деп ырымдаған. Ауыл адамдары жүздескенде «Малың ит-құстан аман ба?» – деп сұрайтын әдет бар. Бұл – сол ертедегі тотемистік ұғымның ізі. Халық ұғымында жолаушы бара жатқан адамның алдынан қасқыр қашса, онда жолым болады деп ойлаған. Сондықтан болар, қазақтар өжет жігіттерді көк-жал қасқырға ұқсатып, бөрідей батыл болу үшін бойына рух беріп намыстарын қоздыру арқылы батырлыққа, ерлікке баулыған.

Түркі-алтай текті халықтар да қасқырды киелі санап, атын тура атамаған, мәселен, сойоттар оны «ұзын құйрықты», «ұлыма», «көк көз» десе, качин татарлары «ұзын құйрық», ал якуттар «құйрықты» деп атаған. Ал, Алтай түріктері «пору» деген тура атауды қолданбай, «ага» деген ұғымды, ал чуваштар «қашқыр» дегеннің орнына «ұзын құйрық», «тоқпақ құйрық» немесе «тәңір иті» деген эвфемистік атауларды қолданған [5, 101 бб.].

Көк бөрі бейнесінде тотемдік, фетиштік, анимализмнің нышандары байқалады. Қасқырдың тарамысы, асығы, еті туралы наным-сенім, ырым болған. Мәселен, ертеде ауыл адамдары ұрлық жасаған кісіні табу үшін, «қасқырдың тарамысын өртегелі жатырмын» деп айтатын болған. Тарамыс өртеп ұрының аяғын тарттырып, құрыстырып, тастайды деген нанымнан туындаған. «Аяғым тартылып қалады» немесе «Тарамыс, сіңірім тартылып қалады» – деп қорыққан ұры ұрланған дүниесін әкеліп беретін болған.

Қасқырдың асығын бой тұмар ретінде тағып жүрген ырым да болған. Қасқыр іш майы мен етін өкпе ауруын емдеуге қолданған. Қазақ аналары қасқыр етіне жерік болса, одан туған бала өжет, батыр болады деген сенім

бар. Мәселен: XVI ғасырдың белгілі батырлары Орақ пен Мамайдың анасы Қараүлек әже былайша толғайды:

«... Мамайжан бойға біткенде,

Арыстан, бөрі етін жеп,

Қанып еді жерігім» (23 жоқтау, Москва, 1926).

Қасқырдың айбатты, ержүрек, қайсарлығын суреттейтін қасиетін тіліміздегі фразеологизмдер, көркемдегіш құралдар ретінде қолданылатын тұрақты тенеулер нақтылай түседі: «қасқыр жүректі», «қасқырдай өжет», «қасқырдай жауыз», «көкжал бөрідей», т.б. Олар – беті ештеңеден қайтпайтын, батыл қайсар, жүрек жұтқан дегенді білдіреді. «Қасқыр» есімін (лақап есімі) мынадай парадигма арқылы көрсетуге болады: қасқыр → жабайы жыртқыш аң → азулы, қайсар → айбатты өткір. Қасқырдың бойында айбатты, өжет, ержүректік сияқты қасиеттер бар. Сондықтан болар, қазақтар өжет жігіттерді көкжал қасқырға ұқсатып, бөрідей батыл болу үшін бойына рух беріп намыстарын қоздыру арқылы батырлыққа, ерлікке баулыған. Бөрі өшіккен жауына ешқашан есесін жібермеген. Осыдан келіп халық арасында «Бөрікті тастап, бөріден құтылып болмас», «Бөрі түсін өзгерткенмен тісін өзгертпейді» деп келетін даналық сөздер туған, бұл мәтел бөріні мінездеу десек те, бөрідей текті намысшыл болуға тәрбиелейді.

«Қасқырдың артқы сирағындай жек көрді» – иттің етіндей жек көрді немесе қатты жек көрді деген және «қасқырмысың сен», «қасқырша анталамай ары жүр», «қасқырдай қуу», «қасқырдай көзі анталады», «қойға шапқан бөрідей» деген ұнатпаған адамға айтылатын фразеологизмдер де көркем шығармаларда кездеседі.

Демек, қасқыр, көк бөрі көне дәуірден бері көптеген түркі тектес халықтарда аса қадір тұтатын киелі де қасиетті аң болып саналады, батырлықтың, ерліктің символы.

Келесі жыртқыш аңдардың бірі - **Аю тотемі**. Аюдың «аба» деген тыйымдық есімі болған. Ежелгі аңшылар Аюды барлық аңдардың иесі, аңшылардың қамқоршысы, адамзаттың түп-анасы, тәңіріе деп қабылдаған. Зерттеушілердің пікіріне сүйенсек: «Палеолит кезеңінде аю тотемдік от-ана культіне ауысады» [6, 201-202 бб.]. Сондықтан аңшылар аюдың етін жеуге қорқатын болған. «Бурят халқы аюды тотем деп санамасада аюды өлтіріп терісін алғанда, екі көзін ағызбай «жұлдыз»

деп сол қалпында қалдырып, бір кесек етін отқа тастап, «Мы тебя не убили, убили хамниганы и урянхайцы: черный ворон накликал. При этом кричат по-вороньи» – деу арқылы бірнеше нанымның басын біріктірген» – дейді М.Н.Хангалов [7, 53-55]. Бұдан буряттардың аюдың иесінен қорқып, одан келер пәлені қарсылас тайпаларға ауыстырғысы келетінін байқасақ, қазақтардың да мал сойғанда «Сенде жазық жоқ, бізде азық жоқ» дейтін дәстүрі иесінен кешірім сұрағандығын білдіреді.

Аюға табынушылық алтайлықтар, тувалықтар, сахалар, хакастар, буряттар, дарқыттар, сатындар арасында көптеп кездеседі. Түркі тілдес халықтар «аю» деген атты тура ата-май, эвфемистік атауды қолданады. Мәселен, якуттар «эһэ» (ата), «тытатаагы» (тайгалық) немесе «кырдыагас» (қария) десе, алтайлықтар «абаай» (қайнаға), «карындаш» (бауыр), «таай» (нағашы) десе, телеуттер «ерь кулакты» (жер құлақты), хакастар «чир хулахтыг» (жер құлақты), тувалықтар «кайирахан» (жартастардың патшасы) дейді [5, 100 б.].

«Аюдан жыын-жайтан қорқады» деген наным халық арасында көп. Аюға байланысты көшпенділердің дәстүр салты ұқсас. Аюды халық ұғымында киелі саналып, аюдың жүнін, тырнағын, тісін жас нәресте жатқан бесікке, киетін киміне тағып, көз тиюден, пәле-жаладан, жын-шайтаннан сақтандырудың белгісі деп ойлаған. Әйелдердің толғағын жеңілдетуге, буряд, дарқыт, сатындар, жүкті әйелдің белбеуіне аюдың тұяғын ілсе, якут, хакас, сақа, шорлар баланың бесігіне немесе төсегіне ілетін дәстүр бар. Мұндай тұяқ ілу дәстүрі қазақтар да бар, толғағы ашты әйелдер босағанда аю терісін іліп қоятын болған. Қазақтар аюдың терісін кастерлеп, оны үйге іліп қоюмен бірге қарт сыйлы адамдар үшін төсеніш ретінде пайдаланады. Аюдың етін саха, дарқыт, сатын, тува, алтайлықтар сүйіп жейді екен.

Халық арасында айбынды дауысты «Аюдай ақырып» – деп жатады. «Аюға ұқсаған арбаңдаған, аңқау адам» – аңғал, аңқау деген мағынада; «аюдың өтіндей» – қасиетті мирас зат ұғымында айтылады. Қазақ халқында Аюға арналған «Жорға аю» күйі, «Аю бий» бар.

Ежелгі ескерткіштердегі жазуларда *Arslan* (арыстан), *Aşina* (қасқыр), *Bars* (барыс), *Buqa* (өгіз), *Kъzyk* (күшік), *Qaban* (қабан), *Qulan* (қулан), *Teke* (теке, қой) және т.б. есімдер кездеседі. Татарларда қасқырды «бүре», барысты «барс», арыстанды «арслан» деп атай-

ды, адамның аты-жөнінде осы аңдардың есімдері кездеседі. Олар: *Байбурын, Буркиев, Буриев, Бурикаев, Барс, Барсил, Айбарис/Айбарыс, Илбарс, Илбарис, Бибарс, Акбарс, Арслан, Ыофар, Байбүре, Буга, Байбуга, Көчек, Күбәк, т.б.* Ал, ежелгі түркі тілдеріндегі *Арслан/Arslan* есімі Турфан, Қарахан елдерін басқарған патшалардың есімдерінде қойылған: *Arslan balban, Arslan tegin, Arslan Bilge Tengri ilig* [214, 156].

Қазақ халқының ат қою үрдісінде гендерлік қатынастың әр түрлі сипаты анықталады. Әдетте, балаларға ат берілгенде, олардың мағыналық сипатында батырлық, ерлік, қайсарлық, өжеттік ұғымдар мол кездеседі. Жабайы хайуандардың аттарын бала күшті, қарулы болсын және солардай еркін өмір сүрсін деген тілекпен қойған. Көк бөрі (қасқыр), аю және *арыстан, жолбарыс, барыс, бұғы, қабан, қулан, марал, т.б.* атаулары құрмет тұтылып, кісі есімдеріне айналған. Қазіргі күндері де адам есімдерінде кездеседі. Олар: *Арыстан, Арыстанбек, Арлан, Жолбарыс, Қасқырбай, Бөрібай, Бөрібек, Аюбай, Аюхан, Бұғыбай, Марал, Маралбек, Маралтай, Ақмарал, т.б.* Дәл осындай аттар қырғыз халқында да кездесетіндігін қырғыз есімдерін зерттеген А.Идрисовтың «Қырғыз тилиндегі ысымдар» еңбегінде қырғыз тілінің антропонимиясының қалыптасу кезеңдері анықталып, ежелгі түркілердің наным-сенімдеріне сәйкес – аспанға, жан-жануарларға, табиғатқа табынуды сипаттайтын есімдерімен көрсетіледі: *Чур, Барс, Шумкар, Арстан, Бөрүбасар, Чалкуйрук, Телтору, Суречки, Сарала, Акборчук, Аккула, Кербилек, Акиумкар, т.б.* [215, 17 б.]. Аң аттарымен байланысты қойылған есімдердің негізгі қызметі эзотериялық (жасыру) болып көрінеді.

Жоғарыда келтірілген фразеологизмдер мен тенеулер «Көк бөрі» көне дәуірден бері көптеген түркі тектес халықтар аса қадір тұтатын киелі де қасиетті аң болып саналатыны, Сүйінбай ақын жырына бөрі бейнеленген байрақтың не себептен кестеленгенін анық ұғындырады деп ойлаймыз.

1. Щербак А.М. Огуз-наме. Мухаббат-наме. – М., 1959. – 247 с.

2. Манас: Қырғыз халқының батырлық дастаны. – Алматы, 1961. 496.

3. Көмалашұлы Б. Монғолия қазақтарының аңшылық дәстүрі. Канд. дисс. – А., 1993. 68-б.

4. Гумилев Л. Көне түріктер. – Алматы: Білім, 1994. – 480 б.

5. Ахметов Ә.Қ. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. – Алматы: Ғылым, 1995. – 176 б.

6. Природа и развитие первобытного общества. – М., 1969. С.201-202.

7. Хангалов М.Н. Собр. соч. Т.1. – Улан-Удэ, 1958. С.53-55.

Г. Рысбаева

Когнитивный аспект фразеологизма в культе Волка и Медведя, которые относятся к тотемизмам

В статье рассматриваются фразеологизмы, относящиеся к тотемизмам с точки зрения теории «Языковая картина мира». Речь идет о культе Волка и культе Медведя.

Rysbaeva G.

Cognitive aspects of the idiom in the cult wolf and bear, related to totemism

This article deals with idioms related to totem from the point of view of «Linguistic Map of the World» theory. The author considers Wolf cult and Bear cult.

А. А. Сатбекова,

*КазМемПУ, филология факультетінің деканы, п. г. д., профессор
Алматы қаласы Қазақстан Республикасы, e-mail satbekova@mail.ru*

ЖОБАЛАЙ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ САПАЛЫ ОҚЫТУДЫҢ СЕНІМДІ ТҰҒЫРЛАРЫ

Мемлекеттік тілді мәртебесіне сай қолданудың басты шарттарының бірі – білім беру саласында мемлекеттік тілдің сапалы оқытылуын қамтамасыз ету. Ол үшін оны зерттеудің логикалық жүйесі де жаңа парадигмаларға сай жетілдіріліп отыру заңды. Әйтсе де, қазақ тілін сапалы оқытудың қажеттілігі айқын болғанымен, көп жағдайда, оқыту әдістемесінің ғылыми-әдістемелік негіздерін зерттеуде дәстүрлі жүйеден аса алмаушылық байқалады.

Мемлекеттік тілді сапалы оқыту үшін тіл үйренушілердің тіл білу деңгейлерін анықтау және соған лайық әдістер қолданудың маңыздылығы шет тілдерін, орыс тілін оқыту әдістемелерінде дәлелденген. Ал қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту әдістемесінде әлі де болса теориялық ізденістер аясы шектеулі болып отыр. Ондай шектеуліктің бір себебін жаңа оқыту жүйелерінің практикалық түрде қолданысқа ене алмай отырғандығынан да іздеуіміз керек.

Қазақ тілін сапалы оқытудың маңызды ғылыми-әдіснамалық негізінің бірі – білім беру психологиясы, педагогикалық психология. Педагогикалық психологияның міндеттері оқу қызметінің барлық физиологиялық және әлеуметтік - психологиялық ерекшеліктерін ашумен, оқу материалын репродукциялаудың ерекшеліктерін анықтаумен байланысты танылады. Сондықтан тілді оқытудың антропологиялық сипатын анықтау үшін бұл екеуі өзара байланыста қатар қамтылуы қажет.

Білім берудің әлеуметтік негізі мен психологияның табиғи байланысы тереңде жатыр. Білім берудің әлеуметтік негізі мен психологияның ғылыми қағидалары қазақ тілін сапалы оқытуда да ерекше тірек бола алады.

Білім берудің әлеуметтік негізі туралы ресейлік ғалымдар В.Ф.Черноволенко [1], Н.Н. Захаров [2], С.Н. Чистякова [3], т.б. еңбектерінен мол мәлімет алуға болады. Жастардың кәсіп алу, өмірлік жолдарын таңдау мәселелері туралы қарастырған бұл еңбектерге сүйене отырып, мұғалім мамандығын таңдап отырған студенттерге қазақ тілін сапалы оқытуға байланысты негіздеме жасауға болады. Қазақ тілін сапалы оқыту деген ұғым – жалпылама қолданылатын ұғым емес. Қазақ тілін оқыту мен «сапалы оқыту» ұғымдарының арасындағы үлкен айырмашылықты тану үшін білім берудің әлеуметтік негіздемесіне жүгіну абзал.

Әлеуметтік теория тұрғысынан қарастырғанда білім, білім беру – мәдени-тарихи даму жолы болып табылады. Егер білім беру әлеуметтік-мәдениет тұрғысынан талданатын болса, онда білім беруді, білімнің өзі «құндылық» («ценность») категориясы тұрғысынан қарастырылады. Яғни «құндылық» категориясы мәдениеттің әлеуметтік қыры және білім берудің әлеуметтік негізі ретінде анықталады.

Философиялық аксиология тұрғысынан терең талданып, қарастырылып келе жатқан «құндылық» категориясының білім беру үдерісінде